

УДК 343.1

**ЗАОЧНЕ І СПРОЩЕНЕ ПРОВАДЖЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ
ТА ПРОБЛЕМИ ЕВОЛЮЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ**

**IN ABSENTIA AND SUMMARY PROCEEDINGS IN CRIMINAL JUSTICE
AND PROBLEMS OF EVOLUTION PROCEDURAL FORM**

Сливич І.І.,

*кандидат юридичних наук,
доцент, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
та міжнародного кримінального права
Ужгородського національного університету*

У статті досліджується проблема історичної трансформації заочного провадження в нову процесуальну форму – спрощене провадження. Робиться висновок, що цей процес є незакінченим, має бути продовжений із метою підвищення ефективності кримінального судочинства, досягнення його мети, можливостей повноцінного забезпечення прав усіх учасників кримінального провадження та інтересів держави.

Ключові слова: кримінальне провадження, еволюція, процесуальна форма, заочне провадження, спрощене провадження.

В статье исследуется проблема исторической трансформации заочного производства в новую процессуальную форму – упрощенное производство. Делается вывод, что этот процесс является незаконченным и должен быть продолжен с целью повышения эффективности уголовного судопроизводства, достижения его цели, возможностей полноценного обеспечения прав всех участников уголовного производства и интересов государства.

Ключевые слова: уголовное производство, эволюция, процессуальная форма, заочное производство, упрощенное производство.

In this article investigated the problem of historical transformation in absentia in the new procedural form – summary proceedings. It is concluded that this process is not finished, should continue to improve the efficiency of the criminal justice, achievement of its purpose, features full ensuring the rights of all participants in the criminal proceedings and the interests of the state.

Key words: criminal proceedings, evolution, procedural form, in absentia, summary proceedings.

Постановка проблеми. Включення в КПК України у 2012 році нової глави «Особливі порядки провадження в суді першої інстанції» (гл. 30) і розділу «Спрощене провадження щодо кримінальних проступків», а також відмова від традиційного розуміння заочної форми кримінального судочинства, яке склалося в радянській науці та практиці кримінального процесуального права, створило передумови для формування нової форми кримінального судочинства, що має ознаки якісно іншого, самостійного провадження. Водночас, на думку автора цієї статті, спрощене провадження в кримінальному судочинстві України своїми принциповими засадами має заочний порядок розгляду кримінальних справ, який склався ще в радянські часи, застосовувався в кримінальному судочинстві протягом півстоліття, але в останні роки набув суттєвих змін.

Стан дослідження. До аналізу проблем судочинства, спрощених форм та заочної форми кримінальних проваджень зверталися у своїх роботах Е.Г. Бендерська, О.Г. Волеводз, П.А. Литвишко, Т.К. Рябініна, Е.В. Трофимова, Т.В. Трубнікова та ін.

Метою статті є дослідження аспектів еволюційної трансформації заочного розгляду кримінальних справ «радянського зразка» в сучасне спрощене провадження в його західному трактуванні як самостійної форми кримінального судочинства.

Виклад основного матеріалу. У науці кримінального процесуального права недослідженими залишаються проблеми еволюції процесуальної форми в цілому. Зокрема, нерозглянутими є питання трансформації заочного провадження в принципово нову форму – спрощене провадження в кримінальних справах.

Як вважає автор цієї статті, процесуальну форму доцільно розглядати як таку, що може видозмінюватися, набувати нових ознак та нового юридичного змісту. Еволюція процесуальної форми являє собою процес трансформації самостійних процесуальних форм в іншу цілісну форму кримінального провадження, яка історично пов'язана з вихідною формою, перейняла від неї окремі, найбільш суттєві ознаки, але є цілком самостійною в процесуальному плані. Наприклад, сучасне кримінальне провадження на підставі угод у своїх принципових засадах частково спирається на п. 2 ч. 1 ст. 7 та ст. 8 КПК України 1960 року [5] (порядок звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням обвинуваченого, підсудного з потерпілим), які передбачали, що провадження в кримінальній справі може бути закрито судом у зв'язку з примиренням обвинуваченого, підсудного з потерпілим. У результаті еволюції провадження на підставі угод про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим трансформувалося в повноцінний інститут кримі-

нального процесуального права, в цілком самостійну форму кримінального судочинства, яка регламентується нормами гл. 35 діючого КПК [6].

Ця еволюція відбувається під впливом соціально-політичних змін у державі, нових правових ідей та доктрин, під впливом кращих зразків кримінального провадження зарубіжних країн, тому не дивно, що в процесі еволюції процесуальна форма набуває нових ознак, які в той же час дають змогу ідентифікувати її, віднести її до певного типу раніше відомого кримінальному судочинству.

Поряд із цим еволюція процесуальної форми є тим процесом, який в історичному плані визначає її диференціацію, сприяє створенню різних за ступенем процесуальної складності процедур розгляду кримінальних справ, у тому числі тих, що мають спрощений порядок судочинства. Для спрощених кримінальних проваджень (зокрема, для заочної форми кримінального судочинства) характерними є відступи від звичайних правил, від традиційного порядку судочинства, що тягне за собою появу самостійних процесуальних форм, які поєднані даною ознакою. Самостійність процесуальної форми, у свою чергу, дає змогу виокремлювати її в загальній структурі кримінальних проваджень, досліджувати її як вихідну для появи нових процесуальних форм, внесення принципових змін у кримінальне процесуальне законодавство.

У зв'язку із цим автор вважає за можливе погодитися з Т.В. Трубніковою, яка визначила такі ознаки самостійності кримінальної форми: наявність певних умов, що об'єктивно вимагають відмінностей у законодавчому регулюванні; комплексність провадження, тобто наявність певних особливостей на всіх (або хоча б на кількох) стадіях кримінального провадження; наявність істотних відмінностей у порівнянні зі звичайним порядком кримінального провадження [11, с. 23].

Якщо розглядати заочне провадження під цим кутом, то воно в усі часи свого існування та правозастосування повністю відповідало критеріям самостійності. Водночас в останні п'ятдесят років ця форма кримінального провадження еволюціонувала, набувала нового змісту та нових ознак такої самостійності. Відповідно до ч. 1 ст. 262 КПК 1960 року [5] розгляд справи в засіданні суду першої інстанції відбувався за участю підсудного, явка до суду якого визнавалася обов'язковою. У частині 2 зазначеної статті було встановлено вичерпний перелік випадків, коли справа може бути розглянута за відсутності підсудного, а саме коли підсудний перебував за межами України і ухилився від явки до суду та коли справу про злочин, за який не може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі, підсудний просить розглянути в його відсутності.

З огляду на ознаки самостійності кримінального провадження, які визначені Т.В. Трубніковою, вчені, розглядаючи принципи умов застосування заочного провадження, по-перше, зазначали, що таким є неможливість реалізації призначення кримінального судочинства в звичайному порядку в силу факту перебування обвинуваченого за межами країни й (або) ухилення від явки в суд або інші причини, що виключають участь обвинуваченого в судовому розгляді; наявність особливих (виняткових) причин, через які в кожному конкретному випадку органи, що ведуть кримінальний процес, ухвалюють рішення щодо застосування заочного порядку судового розгляду [10]. По-друге, про самостійність цієї процесуальної форми свідчить те, що в такому провадженні були відсутні такі стадії, як допит обвинуваченого, його останнє слово. По-третє, дане провадження мало своєю головною ознакою фактичну відсутність обвинуваченого в залі судового засідання на всіх без винятку стадіях кримінального провадження.

Водночас заочне провадження за радянських часів навряд чи можна віднести до класичних форм спрощеного провадження, хоча такої точки зору дотримувалися О.Г. Бендерська [1], І.Л. Гуляєв [2], Н.В. Маслікова [7] та ін.

За документами ООН «спрощене судочинство» («summary proceedings») означає спрощений порядок, який прискорює судовий розгляд із метою забезпечення більш високої ефективності системи кримінального правосуддя і зведення до мінімуму витрат. У цілому спрощене судочинство використовується в судах щодо кримінальних проступків і являє собою прискорений порядок розгляду, в рамках якого певні формальні процедури не потрібні або спрощуються [12].

Якщо ж звернутися до аналізу ст. 262 КПК 1960 року [5], то можна констатувати, що заочне провадження «радянського зразка» несло в собі ознаки двох самостійних форм кримінального провадження – класичного заочного провадження, коли в принципі будь-яка кримінальна справа може бути розглянута без участі обвинуваченого, та сумарного (спрощеного) провадження. Сумарне провадження як таке є характерним для більшості західних країн, в яких сумарний порядок розгляду кримінальних справ передбачає можливість відсутності обвинуваченого в залі судового засідання, оскільки його фактична присутність не впливає на судові рішення, він погоджується з обвинуваченням, сам просить суд розглянути справу без його участі.

Відповідно, якщо прийняти західний підхід до визначення сутності «спрощеного провадження», то заочне провадження в Україні до останніх років, у разі, коли підозрюваний, обвинувачений перебував за межами України й ухилявся від явки до суду, не мало такої найважливішої ознаки, як його добровільна згода на розгляд справи за його відсутності. Заочне провадження відносно таких осіб із точки зору процесуальних процедур велося у звичайному порядку (суд досліджував докази, вислуховував думки сторін і т. ін.). У той же час фактична відсутність обвинуваченого в залі судового засідання

надавала цій процесуальній формі дискримінаційних ознак, порушувалося право обвинуваченого на участь у судовому розгляді, яке прямо закріплено в Загальній декларації прав людини (ст. 10) [3], Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (п. 3 ст. 14) [8], в Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (ч. 1 ст. 6) [4] та інших міжнародно-правових актах.

Із прийняттям Кримінального процесуального кодексу України (2012 р.) [6] заочне провадження в «радянському» розумінні зникло з правозастосування, набуло нових рис, трансформувалося в класичне спрощене провадження західного зразка, але при цьому не втратило своєї самостійності, перейняло з радянських часів частину ознак, які дають змогу констатувати спорідненість цих процесуальних форм.

Український законодавець залишив у полі правозастосування єдину умову, яка була викладена в КПК 1960 року: заочний розгляд кримінальної справи можливий у разі, якщо особа вчинила кримінальне правопорушення, за яке не може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі, й обвинувачений самостійно просить розглянути справу в його відсутності. Основною ж ознакою правової спорідненості двох процесуальних форм є фактична відсутність обвинуваченого в залі судового засідання, неможливість особистої комунікації з ним. Стаття 381 чинного КПК визначає, що суд за клопотанням прокурора або слідчого, погодженого з прокурором, має право розглянути обвинувальний акт щодо вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження, якщо обвинувачений, що був представлений захисником, беззаперечно визнав свою винуватість, не оспорує встановлені досудовим розслідуванням обставини і згоден із розглядом обвинувального акта за його відсутності, а потерпілий не заперечує проти такого розгляду.

Для нової процесуальної форми, як і для класичного заочного провадження, характерною є наявність умов, які визначають необхідність її використання, хоча в сучасному розумінні акценти відносно можливостей розгляду кримінальних справ без участі обвинувачених дещо змінилися в порівнянні з радянськими часами. Про це свідчить дискусія, що виникла між учасниками XII Конгресу ООН із попередження злочинності та кримінального правосуддя [14]. Вона показала, що вдосконалення боротьби зі злочинністю в сучасних умовах вимагає врахування широкого кола факторів. Серед проблем, що негативно впливають на її стан, були відзначені «... неефективні і затяжні розслідування, неефективна практика розгляду справ, наявність обмежених ресурсів в органів прокуратури та судових органів і відсутність положень про спрощене судочинство або їх недостатнє використання. Ці проблеми сприяють зростанню кількості незавершених справ у судах, неприйнятному затягуванню строків завершення слідства та передачі справ до судів, численним і найчастіше

зайвим перервам у судових засіданнях і надмірній затримці в судових розглядах і винесенні рішень у справах [14, пункт 12].

У зв'язку із цим на конгресі було наголошено, що перед світовим співтовариством стоїть завдання вироблення стратегій підвищення ефективності кримінального правосуддя, цілями яких, серед іншого, є: скорочення строку між початком провадження з кримінальної справи та його завершенням із винесенням остаточного вироку; впровадження спрощених процедур кримінального судочинства [14, пункт 29].

Зазначені цілі утворюють першу з ознак, що дають змогу виокремити «спрощене провадження» як самостійну процесуальну форму, що має підстави, які об'єктивно вимагають відмінностей у правовому регулюванні.

Друга ознака самостійності «особливого порядку» як форми кримінального судочинства підтверджується наявністю особливостей кримінальної процесуальної діяльності на різних стадіях кримінального судочинства. Правила спрощеного провадження порядку вимагають внесення певних змін не лише в правила проведення досудового провадження, а й у порядок кримінального провадження в суді першої та апеляційної інстанції.

Відповідно до норм чинного КПК у «спрощеному порядку» провадження здійснюється згідно із загальними правилами судового провадження, але з урахуванням положень КПК, що визначають особливості застосування цієї процесуальної форми, до яких можна віднести відсутність обвинуваченого в залі судового засідання, обов'язковість участі захисника в такому кримінальному провадженні, надання суду права в п'ятиденний строк вивчити обвинувальний акт із клопотанням та додані до нього документи, за результатами чого прийняти рішення про можливість проведення спрощеного провадження щодо проступку та ухвалити вирок або, якщо визнає за необхідне, призначити в судовому засіданні розгляд цього акта з відповідним клопотанням та викликати для участі в ньому учасників кримінального провадження (ч. 3 ст. 382 КПК).

У КПК також визначено категорії правопорушень, за якими можливо застосувати такий порядок вирішення кримінальної справи, а саме кримінальні проступки.

Спрощене провадження не передбачає проведення судового розгляду в судовому засіданні та, відповідно, присутність учасників кримінального провадження, однак ч. 3 ст. 382 КПК надає суду право призначити розгляд у судовому засіданні обвинувального акта, який надійшов із клопотанням про його розгляд у спрощеному провадженні, та викликати для участі в ньому учасників кримінального провадження, якщо визнає це за необхідне.

Слід зазначити особливі процесуальні наслідки згоди потерпілого та підозрюваного на розгляд обвинувального акта в спрощеному провадженні. Так, відповідно до ст. 394 КПК вирок суду першої інстанції, ухвалений за результатами спрощеного провадження в порядку, передбаченому статтями 381

та 382 КПК, не може бути оскаржений в апеляційному порядку з підстав розгляду провадження за відсутності учасників судового провадження, недослідження доказів у судовому засіданні або з метою оспорити встановлені досудовим розслідуванням обставини.

Вирок за умов «особливого порядку» може бути винесений без дослідження та оцінки в загальному порядку доказів, зібраних по кримінальній справі. У вирокі суду, відповідно до ч. 2 ст. 382 КПК, за результатами спрощеного провадження замість доказів на підтвердження встановлених судом обставин зазначаються встановлені органом досудового розслідування обставини, які не оспорується учасниками судового провадження.

Окрім того, вирок, постановлений в «особливому порядку», може бути оскаржений в апеляційному порядку (ч. 5 ст. 382 КПК), але відповідно до ч. 1 ст. 394 КПК такий вирок не може бути оскаржений в апеляційному порядку з підстав розгляду провадження за відсутності учасників судового провадження, недослідження доказів у судовому засіданні або з метою оспорити встановлені досудовим розслідуванням обставини.

Отже, «особливий порядок» не лише спрощує і скорочує саму судову процедуру, але і вносить ряд особливостей у провадження на основних стадіях кримінального судочинства.

В якості ознаки самостійності «особливого порядку» як форми кримінального судочинства слід назвати всіх учасників кримінального провадження, дії посадових осіб правоохоронних органів і суду, що сприяють реалізації права обвинуваченого на розгляд його справи в «особливому порядку». Зокрема, до останніх слід віднести такі дії: наявність клопотання прокурора або слідчого, погодженого з прокурором; беззаперечне визнання своєї винуватості обвинуваченим; неоспорювання обвинуваченим встановлених досудовим розслідуванням обставин; згода обвинуваченого з розглядом обвинувального акта за його відсутності; відсутність заперечень потерпілого проти застосування спрощеного провадження щодо кримінального проступку.

Окрім того, як і в радянські часи, поряд із відсутністю підозрюваного підсудного в залі суду в даному провадженні відсутні окремі процесуальні стадії, що наближає його до заочної форми розгляду кримінальних справ радянських часів.

У той же час зазначені особливості відрізняють заочне провадження радянського зразка від спрощеного провадження в тій його трактовці, яка викладена в діючому КПК і дає змогу визнати спрощений порядок не тільки самостійною формою кримінального судочинства, але, на відміну від класичного заочного провадження, віднести його до однієї із скорочених форм кримінального судочинства [9, с. 20].

Водночас, незважаючи на те, що спрощене провадження сприяє економії ресурсів, спрямоване на підвищення оперативності розгляду кримінальних справ за рахунок скорочення строку розгляду окремого обвинувального акта до п'яти днів, його

не можна визнати досконалим, як не було досконалим і заочне провадження радянського типу. Так, Ю.К. Якимович зазначає, що сучасне кримінальне судочинство є достатньою мірою диференційованим, однак дискусії точаться про межі такої диференціації. При цьому, як він пише, багато авторів критикують спрощений порядок кримінального судочинства як не до кінця продуманий у плані кримінального процесуального регулювання [13, с. 160].

Спрощене провадження в його сучасному вигляді значною мірою звужує можливості вирішення судом завдань охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, зокрема потерпілих, які, за умов, що обвинувачений переходить від кримінального переслідування, не мають можливості реалізувати своє право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом. Таким чином, процес еволюції розглянутої правової форми не можна вважати завершеним, а проблеми застосування спрощених та «чистих» заочних проваджень – остаточно вирішеними.

Висновки. Отже, протягом останніх п'ятидесяти років відбувалася еволюція заочного провадження як самостійної процесуальної форми. У цей період був пройдений шлях від заочного провадження «радянського зразка», яке надавало суду можливість

застосовувати цю процесуальну форму відносно будь-яких кримінальних правопорушень, за умов, що особа була недоступна для правосудді, без отримання згоди обвинуваченого на застосування цієї процесуальної форми, до сучасного спрощеного провадження західного зразка, характерними ознаками якого є можливості використання цієї процесуальної форми відносно осіб, які вчинили кримінальні проступки, та обов'язкова згода обвинуваченого на розгляд справи за його відсутності.

На думку автора статті, підхід, застосований розробниками КПК, є тим компромісом, який надає можливості частково відповісти на питання, які виникли в ході дискусії на XII Конгресі ООН із попередження злочинності і кримінального правосуддя, хоча пошук остаточних відповідей на поставлені питання має бути продовжений.

Відповідно, подальший науковий пошук має бути спрямований на розробку компромісних форм кримінального провадження, які забезпечують як права обвинувачених, так і права потерпілих, за умов, якщо одна зі сторін перешкоджає здійсненню правосуддя, таких форм кримінального провадження, які в той самий час дають можливості державі вирішувати завдання притягнення до відповідальності кожного, хто вчинив кримінальне правопорушення, в міру його вини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бендерская Е.Г. Заочное разбирательство уголовных дел в странах СНГ: сравнительно-правовой анализ / Е.Г. Бендерская // Вестник Московского университета. Серия 11. Право. – 2008. – № 5. – С. 99–107.
2. Гуляев И.Л. Быстрота уголовного судопроизводства. Вопросы борьбы с преступностью / И.Л. Гуляев. – Вып. 18. – М.: Юрид. литература. – 1973. – С. 66–83.
3. Загальна декларація прав людини ООН від 10.12.1948 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-05> [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
7. Масликова Н.В. Заочное рассмотрение дела по УПК РФ в редакции Федерального закона от 27 июля 2006 года / Н.В. Масликова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1251834>.
8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ООН від 16.12.1966 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
9. Рябинина Т.К. Особый порядок судебного разбирательства как одна из сокращенных форм уголовного судопроизводства / Т.К. Рябинина // Российский судья. – 2004. – № 9. – С. 20–23.
10. Трофимова Е.В. Заочное судебное разбирательство по уголовным делам: понятие и перспективы применения / Е.В. Трофимова // Вестник Воронежского государственного университета. Серия право. – 2008. – № 2. – С. 313–322.
11. Трубникова Т.В. Теоретические основы упрощенных судебных производств / Т.В. Трубникова. – Томс: Изд-во Том. ун-та, 1999. – 132 с.
12. Волеводз А.Г. Упрощенное (ускоренное) уголовное судопроизводство в некоторых странах Европы / А.Г. Волеводз, П.А. Литвишко // Актуальные проблемы международно-правового сотрудничества в сфере борьбы с преступностью: Сборник научных статей. – Саратов: Изд-во ГОУ ВПО «Саратов. гос. академия права», 2010. – С. 111–127.
13. Якимович Ю.К. О необходимости дифференциации уголовного судопроизводства / Ю.К. Якимович // Приоритетные направления развития правового государства: материалы Международной научно-практической конференции / под ред. В.П. Колесовой. – Барнаул: Изд-во ААЭП, 2008. – 288 с.
14. XII Конгресс ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию: Семинар-практикум по стратегиям и оптимальным видам практики по предупреждению переполненности исправительных учреждений // Справочный документ. Документ ООН A/CONF.213/16, 25 П. 12.– Сальвадор, Бразилия, 12 – 19.04.2010.